

Από τον Μέγα Αλέξανδρο στον Βούδα - ασύμμετρες επιδράσεις Βουδισμού και Ελληνικού Πολιτισμού στην Κεντρική Ασία

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΧΑΛΚΙΑΣ, Δρ. Ασιατικών Σπουδών του Πανεπιστημίου της Οξφόρδης, Αναπλ. Καθηγητής θιβετιανού Βουδισμού και θιβετιανής γλώσσας στο Πανεπιστήμιο του Hong Kong, Ερευνητής στο Τμήμα Ασιατικών Σπουδών του Πανεπιστημίου της Οξφόρδης, Fellow στο Κέντρο Βουδιστικών Σπουδών της Οξφόρδης.

Email: georgios.halkias@gmail.com

ναμο ο βοδο, ναμο ο δουαρμο, ναμο ο σαγγο

1. Εισαγωγή: Στα Ελληνιστικά Σταυροδρόμια των Κατακτήσεων και του Εμπορίου

Τα αποτελέσματα των κατακτήσεων και των εμπορικών δραστηριοτήτων επηρέασαν τον πυρήνα αλλά και τις παρυφές των εκάστοτε κοινοτήτων και συχνά επέσπευσαν τη μεταφορά, την καινοτομία και την ανάπτυξη νέων τύπων γνώσης που θα μπορούσαν να περιλαμβάνουν θρησκευτικές ιδεολογίες, επιστημονικές ανακαλύψεις, πολιτιστικές πρακτικές και καλλιτεχνικές εκφράσεις. Τα εμπορικά δίκτυα αμφισβήτησαν όχι μόνο γεωγραφικά σύνορα, αλλά και εθνικές, πολιτικές, γλωσσικές και προσωπικές αντιλήψεις και υπηρέτησαν ταυτόχρονα και σαν αντικείμενα υλικών αξιών και σαν πολιτιστικά τεχνουργήματα και ιδεολογικοί σηματοδότες. Στην πραγματικότητα, υπάρχουν πολλά σημεία επαφής, αλληλοεπίδρασης και αλληλοεξάρτησης μεταξύ εμπόρων, θεσμών και κοινοτήτων που εισάγει απρόβλεπτα σταυροδρόμια μεταξύ υλιστικών πρακτικών και ιδεολογίας. Τα κέντρα και οι δρόμοι του εμπορίου αύξησαν σημαντικά την συχνότητα και την πυκνότητα συναντήσεων μεταξύ Ελλήνων μεταναστών που εγκαταστάθηκαν στην Άπω Ανατολή (Far East) μετά την εκστρατεία του Μεγάλου Αλεξάνδρου (356-323 π.Χ) και λαών με ανόμοιες θρησκευτικές και άλλες πεποιθήσεις. Ο Αλέξανδρος ο 3^{ος} της Μακεδονίας έφτασε στην Βακτριανή το 330 π.Χ (όπου ήταν εγκαταστημένη μία σατραπεία των Αχαιμενιδών από την εποχή του Πέρσου βασιλέως Κύρου του 2^{ου}) φέρνοντας 3500 ιππείς και 10000 πεζικό για να περιφρουρήσει τις οχυρωμένες πόλεις και τις αποικίες που ο ίδιος ίδρυσε στην Βακτριανή, τη χώρα με τις «χίλιες πόλεις» που παρέμεινε για δύο αιώνες εξαιρετικά ανεπτυγμένο κέντρο ελληνιστικού πολιτισμού. Οι εκστρατείες του τον οδήγησαν πέρα από την περιοχή του λεγόμενου *Ινδικού Κανκάσου (Χίντου-Κους) ή Παροπάμισου*, μέσα στα Σάκαλλα (Σάγαλα, σημερινή Σιαλκότ, Πακιστάν) και τα Τάζιλα. Μαζί με την μετανάστευση των ελληνικών πληθυσμών, μεταφέρθηκαν τοπωνύμια και μύθοι στο νέο περιβάλλον, δικαιολογώντας την ιστορική συνέχεια με την κυρίως Ελλάδα. Περαιτέρω, σε μερικές ελληνιστικές πόλεις δόθηκαν τα ονόματα Ελλήνων βασιλέων όπως Αντιόχεια, Σελεύκεια και Λαοδίκεια, ενώ σε άλλες τοπωνύμια της κυρίως Ελλάδας όπως Πέλλα, Δίον, και Αμφίπολη. Οι κατακτήσεις του Μεγάλου Αλεξάνδρου στην Κεντρική Ασία καθόρισαν την εισαγωγή του ελληνισμού στην Άπω Ανατολή και επιτάχυναν μια διεργασία πολιτισμικής ανάμιξης. Η αναγκαστική συγκατοίκηση κοινωνιών με διαφορετική εθνι-

κότητα και γλώσσα οδήγησε σε αξιοσημείωτες προσαρμογές και συγχωνεύσεις πολιτιστικών φαινομένων που ανύψωσαν μια δυναμική πολύπλευρων πεδίων αλληλοεπίδρασης. Αυτές οι διεργασίες καθόρισαν την αξιοσημείωτη ιστορία του ελληνισμού στην Άπω Ανατολή και το οικουμενικό πνεύμα της εποχής. Ως ένα βαθμό η πολιτιστική και φυλετική συγχώνευση είναι σαφής στους ελληνιστικούς θεσμούς της Κεντρικής Ασίας. Οι ούτως ονομαζόμενοι «Ελληνο-Βακτριανοί» και «Ινδο-Έλληνες» επικράτησαν πολιτικά κατά τη διάρκεια ευδιάκριτων περιόδων της ιστορίας, (250 π.Χ-125 π.Χ) και (180π.Χ-10μ.Χ) αντίστοιχα, σε περιοχές που οι πληθυσμοί περιελάμβαναν ομοεθνείς και μιγάδες απογόνους μακεδονικής καταγωγής, Ινδούς, Πέρσες και άλλων λαών της Κεντρικής Ασίας. Η χρήση της ελληνικής, της αραμαϊκής, της βράχμι και καρόστι γλώσσας σε διάφορες γραπτές αναφορές, πιστοποιούν την πολυγλωσσία που επικρατούσε σε αυτές τις περιοχές. Πέρσες και Ινδοί υιοθέτησαν ελληνικά ονόματα για μία ποικιλία αιτιών, ενώ πολλοί Έλληνες χρησιμοποιούσαν Ινδικά ονόματα. Οι πέτρινες επιγραφές και τα όστρακα στην ελληνική γλώσσα, στο θησαυροφυλάκιο της Αϊ Χανούμ στην Βακτριανή, δεν είναι τα μόνα παραδείγματα. Κατά τις ανασκαφές στην περιοχή Τακτι-Σανγκίν (σημερινό Τατζικιστάν) εν μέσω των αποκαλύψεων εξαιρετικής ποιότητας ελληνιστικών πορτραίτων των Σελευκιδών μοναρχών και του Μεγάλου Αλεξάνδρου με αμφίεση του Ηρακλή, ανακαλύφθηκε μία ελληνική περιγραφή από έναν Ιρανό για την αναθηματική αφοσίωση του στη θεότητα του ποταμού Ώξου. Για να εκτιμήσουμε με έναν καινούργιο τρόπο τις σύγχρονες και διαχρονικές επεξεργασίες πνευματικής και υλιστικής ανταποδοτικότητας μεταξύ Ινδο-Ελλήνων και βουδιστών, θα πρέπει να βάλουμε στο πλαίσιο τις ιστορικές επαφές που συνέβησαν νωρίτερα και όχι μόνο με όρους εμπορικών συναλλαγών και γεωγραφικής γειννίας, αλλά επίσης σε σχέση με πολιτιστικούς συμβιβασμούς και ευρύτερες πολιτικές εξελίξεις στην περιοχή. Οι Μακεδονικές αποικίες που ίδρυσε ο Μ. Αλέξανδρος και οι διάδοχοί του, εξελίχθηκαν σε ακμάζουσες πόλεις με ελληνικούς κοινοπολιτειακούς θεσμούς που ανανεώθηκαν με την άφιξη Ελλήνων μεταναστών, ανάμεσα τους και ειδικευμένων στην επάνδρωση διοικητικών θέσεων με απαιτούμενη ελληνική επιστημονική και τεχνική γνώση. Η πόλη Αϊ Χανούμ, οχυρωμένη κατά τα ελληνικά πρότυπα, παρουσιάζει ένα από τα καλύτερα δείγματα ελληνιστικού πολιτισμικού κέντρου στη δυτική κεντρική Ασία. Η βασιλική πόλη ιδρύθηκε γύρω στα 300 π.Χ. από τον στρατηγό του Μ. Αλεξάνδρου Σέλευκο τον 1^ο τον Νικάτωρα (358-281) και καταλαμβάνει μία έκταση 1,5 τετραγωνικών χιλιομέτρων σε μία στρατηγική τοποθεσία κατά μήκος των εμπορικών οδών στον ποταμό Ώξο. Η Αϊ Χανούμ ή «Κυρία Σελήνη» κατά τους Ουζμπέκους, της οποίας το ελληνικό όνομα έχει χαθεί ως τις ημέρες μας, παρουσίαζε τα τυπικά χαρακτηριστικά μίας αρχαίας ελληνικής πόλης με περσικά και ελληνικά καλλιτεχνήματα και αρχιτεκτονικό ρυθμό. Η αντοχή του κύρους του ελληνικού πολιτισμού επιβεβαιώνεται από την υιοθέτηση του ελληνικού νομισματικού συστήματος, όσο αναφορά τις εικονογραφίες και την αναπαραγωγή εκλεκτών συμβόλων και δομών, από τους Σάκες (Śaka), τους Πάρθους (Parthian) και τους Κουσάν (Kuşān) που συνέχισαν σαν ηγεμόνες των Ελλήνων στην κεντρική Ασία. Η αγοραστική δύναμη και συμβολικό κεφάλαιο του ελληνιστικού νομισματικού συστήματος πιστοποιείται από την ευρεία κυκλοφορία και την απομίμηση του κατά μήκος των εμπορικών οδών που συνέδεαν την Άπω με τη Μέση Ανατολή, διευκολύνοντας με αυτόν τον τρόπο την εξάπλωση της ελληνικής τεχνολογίας, της επιστήμης (όπως αστρονομίας, αρχιτεκτονικής, ιατρικής, καλών τεχνών) και της θρησκείας. Η εκποίηση των θησαυρών των Αχαιμενιδών, η εκμετάλλευση των φυσικών πόρων και οι ποικί-

λες επενδύσεις, αποτέλεσαν μέγιστη πηγή χρηματικής ενίσχυσης και εσόδων για τα ελληνιστικά βασίλεια που ήταν εδραιωμένα σε ευημέρους αποικίες και σε ένα εκτεταμένο εμπορικό δίκτυο. Με την κυκλοφορία των εμπορευμάτων ύλης και γνώσης, πολλοί τυχοδιώκτες, απεσταλμένοι, μεταφραστές, επίσημοι, στρατιώτες, καλλιτέχνες και άλλοι, μετανάστευσαν στην Ανατολή, συναντώντας κατά μεγάλη πιθανότητα Ινδούς που πήγαιναν δυτικά σε αναζήτηση καλύτερης τύχης. Ο διάσημος Έλληνας ρήτορας και ιστορικός Δίων Χρυσόστομος (40-112μ.Χ) κατά τη διάρκεια ομιλίας του προς τον αιγυπτιακό λαό (*Oratio* XXXII. 40), επιβεβαιώνει την παρουσία Βάκτρων και Ινδών: «Βλέπω ανάμεσά σας, όχι μόνο Έλληνες και Ρωμαίους, Σύριους και Λίβυους και Σικελούς και ανθρώπους από απομακρυσμένους τόπους και μερικούς Ινδούς που είναι ανάμεσα στους θεατές και είναι πάντοτε εδώ». Υπάρχουν κάποιες ενδείξεις ότι ο Βουδισμός επεκτείνεται από την κεντρική Ασία προς τη δύση, από τον Περσικό κόλπο και τα υψίπεδα του Ιράν στη Μεσόγειο.

Κατά καιρούς, οι Έλληνες της Άπω Ανατολής είχαν στενή επαφή με τους ομοεθνείς τους στην Μεσόγειο, στην Ινδία και την Κεντρική Ασία. Στις επαφές τους με τους ξένους, πολλές από τις παραδόσεις τους είχαν μερικώς ή ολικώς απορριφθεί ή αντικατασταθεί με πιο κατάλληλους και επανακτημένους τρόπους αντιλήψεων, σε τέτοιο βαθμό, που η συνεισφορά τους στην πολιτιστική μήτρα της Άπω Ανατολής να μην είναι ανεξάρτητη από το γενικό πλαίσιο από το οποίο αναδύθηκαν. Λαμβάνοντας υπόψη τα άνωθεν, θα επανεξετάσουμε μερικές αποδείξεις από τα πεδία της αρχαιολογίας, της νομισματολογίας, της ιστορίας και των καλών τεχνών, και θα επαναπροσδιορίσουμε μερικά ιστορικά αποδεκτά σημεία επαφής μεταξύ Ινδο-Ελλήνων και βουδιστών από την εποχή των κατακτήσεων του Μ. Αλεξάνδρου και μετέπειτα. Σκοπός μας είναι να αξιολογήσουμε την συνεισφορά της γεωπολιτικής κληρονομιάς του Μ. Αλεξάνδρου στην μοναδική και ιδιόρρυθμη ανάπτυξη του Βόρειου Βουδισμού κάτω από ένα οικουμενικό κλίμα που επικράτησε και μετά της βασιλείας του στην Άπω Ανατολή.

2. Ο Στρατηλάτης Φιλόσοφος και ο Έλληνας Βούδας

Ο Μ. Αλέξανδρος όφειλε την εκπαίδευσή του στη μεγαλύτερη φυσιογνωμία της ελληνικής παιδείας, στον πολυμαθή φιλόσοφο Αριστοτέλη από τα Στάγειρα (384-322π.Χ). Εντούτοις, αντίθετα με τον δάσκαλό του που είχε οραματιστεί έναν κόσμο με την ελληνική ηγεμονία επί των «βαρβάρων», ο Μ. Αλέξανδρος φιλοδόξησε να ενώσει τα έθνη – ένας αγώνας που επρόκειτο να εκπληρώσει ευνοώντας τους μικτούς γάμους και προσλαμβάνοντας ξένους στο στράτευμα και στη δημόσια διοίκηση. Είναι γνωστό ότι μύησε 30,000 Βακτριανούς στην ελληνική παιδεία και στρατιωτική αγωγή που αργότερα ονομαστήκαν επίγονοι. Η πολιτική της διεθνικής πρόσμιξης αποσκοπούσε στην πρόληψη και την ειρήνευση των εθνικών εντάσεων στις περιοχές που ήδη είχε εγκατασταθεί, μία προπαγάνδα η οποία θα είχε μεγαλύτερη απήχηση ανάμεσα σε αυτούς που είχε κατακτήσει, παρά ανάμεσα στους Μακεδόνες συμπατριώτες του. Ο Αλέξανδρος ήταν ασυνήθιστα ανοιχτός σε διάφορες θρησκευτικές επιρροές και κατά τη διάρκεια της ζωής του αγάλιασε πολλές ξένες θεότητες και πρακτικές, προσφέροντας θυσίες στους Αιγύπτιους θεούς ενώ ήταν στην Αίγυπτο και ξανακτί-

ζοντας το ναό του Βάαλ (Bel) στη Βαβυλώνα. Ταξίδευε με μία κινητή αυλή, μία «δεξαμενή σκέψης», αποτελούμενη από Μακεδόνες πλοίαρχους, επιστήμονες, καλλιτέχνες, αρχιτέκτονες, μηχανικούς, ιατρούς, ιστορικούς, μεταφραστές και εξέχοντες φιλόσοφους. Ο Στράβων (63/64-24 π.Χ) αναφέρει ότι ο Αλέξανδρος έφτασε στην Ινδία μαζί με τον φιλόσοφο Ονησίκριτο, τον οποίον απέστειλε να συνομιλήσει με τους Ινδούς σοφούς και να του αναφέρει το παραδοσιακό τους σύστημα πίστεως. Αναφέρεται ότι ο Κάλανος, μια ηγετική μορφή ανάμεσα στους Ινδούς ασκητές ονομαζόμενοι από τους Έλληνες γυμνοσοφιστές, παρέμεινε επί δύο χρόνια στην συνοδεία του Αλεξάνδρου. Ο Αλέξανδρος και οι φιλόσοφοι στην αυλή του, μελέτησαν τις ινδικές θρησκείες που αποτελούντο από τον βραχμανισμό (*brāhmaṇa*) και το ασκητικό ρεύμα των σραμάνων (*śramaṇa*), συμβάλλοντας σε μια ελληνική νοοτροπία που ανανεώνονταν με συνεχή ενδιαφέρον μελέτης ξένων παραδόσεων στους αιώνες που ακολούθησαν το θάνατό του. Η Ινδία παρέμεινε ένα σημείο αναφοράς όχι μόνο στους Έλληνες ταξιδιώτες και συγγραφείς μυθιστορημάτων αλλά και στους ποιητές των ελληνιστικών χρόνων όπως ο Ποσειδίππος από την Πέλλα. Ο βιογράφος Διογένης ο Λαέρτιος, γράφει ότι ο Πύρρωνας ο Ηλείος (360-270) που ταξίδεψε μαζί με τον μέντορά του Ανάξαρχο στην Ινδία κατά προτροπή του Μ. Αλεξάνδρου, είχε κατά πολύ επηρεαστεί από τους γυμνοσοφιστές και ήταν σε αντίθεση με τον Πλάτωνα που θεωρούσε την αυτογνωσία ως υπέρτατη αρετή διά της οποίας κάποιος μπορεί να πλησιάσει την αλήθεια και την ευδαιμονία. Ο Πύρρωνας ισχυριζόταν ότι ολόκληρη η διαλεκτική μέθοδος είχε ελάχιστη αξία. Για αυτόν η ευδαιμονία επιτυγχάνεται μέσω της αναγνώρισης της απροσδιόριστης φύσης των φαινομένων και της μετάλλαξης των προσωπικών μας απόψεων προς αυτά. Η γνωσιολογική του δυσπιστία σημάδεψε μία αξιοσημείωτη στροφή στη φιλοσοφική έρευνα στην Ελλάδα και περιέργως, τα ηθικά του δόγματα απηχούν την αντίθετη στάση του Βούδα περί πίστεως και δογμάτων και την θεώρηση του «εαυτού» ως πηγή αληθινής γνώσης. Ο Πύρρωνας και αργότερα οι βουδιστές, πρόταξαν το τετραπλό δίλημμα κατά των δογματικών απόψεων, ούτως ώστε κανείς να μην μπορεί να πει με βεβαιότητα για κάθε πράγμα ότι «αυτό είναι έτσι», ή ότι αυτό «δεν είναι έτσι». Ή ακόμη, ότι «αυτό είναι έτσι και δεν είναι έτσι», ή ότι «αυτό ούτε είναι, ούτε δεν είναι». Η μέθοδος της τετραπλής άρνησης προβάλλει αντινομίες για να τις εξαλείψει με σκοπό να απελευθερώσει τον στοχαστή από την ενοχλητική αχρηστία της μεταφυσικής θεώρησης και την κατάπαυση των πνευματικών περιπλανήσεων φέροντας τη πρωταρχική γαλήνη του πνεύματος. Σύμφωνα με τον Πύρρωνα, η συστηματική «αναβολή της κρίσης» οδηγεί σε «λεκτική αποχή ή σιωπή» (αφασία), μία στοχαστική διεργασία καλλιέργειας που κορυφώνεται σε μια «αδιατάραχτη πνευματική κατάσταση» (απραξία), σε μία εσωτερική και εξωτερική συμφιλίωση με τα πράγματα που είναι από την φύση τους ανεπίκριτα. Ο Πυρρωνισμός δείχνει μία αξιοσημείωτη συγγένεια με τους Ινδούς βουδιστές, μολονότι στην ασυνήθιστη τελεολογία του και μέθοδο, επιτυγχάνει τον στόχο του διαλογισμού. Οι συγγένειες μεταξύ ελληνιστικής και βουδιστικής φιλοσοφίας είναι όλες εξαιρετικά εντυπωσιακές, ιδίως όταν εξετάζουμε τη ερμηνεία του Πύρρωνα στον όρο «πράγματα». Σύμφωνα με τον πιστό μαθητή του Τίμωνα, ο Πύρρωνας δήλωνε ότι τα πράγματα είναι εξίσου αδιάφορα, αστάθμητα και ανεπίκριτα. Ούτε οι αισθήσεις μας μα ούτε οι γνώμες μας μπορούν να μας επιβεβαιώσουν την αλήθεια ή το ψέμα, και για αυτό το λόγο δε θα έπρεπε διόλου να τις εμπιστευθούμε, αλλά να παραμένουμε δίχως γνώμη και δεσμεύσεις, και ακλόνητοι λέγοντας ότι αφορά κάθε πράγμα δεν είναι τίποτε περισσότερο από ότι είναι παρά δεν είναι, ή ότι είναι αμφοτέρωτα δηλαδή ότι είναι και δεν είναι, ή ούτε είναι

ούτε δεν είναι. Πολλοί Ινδοί ασκητές, αποσυρόμενοι από τα κοσμικά υιοθέτησαν αυτή την πρακτική ως συνήθη. Φαίνεται ότι και ο Πύρρωνας πέρασε τη ζωή του με τον ίδιο τρόπο σε απομόνωση, ακολουθώντας μία λιτή ζωή απαλλαγμένη από την ανώφελη αποπλάνηση των αισθήσεων και την μάταια επιζήτηση παροδικών απολαύσεων. Γίνεται δεκτό ότι ο Πύρρωνας, αν και η βιογραφία του έχει δομηθεί με πληροφορίες που έχουμε από τον Τίμωνα, δεν αντιπροσωπεύει κανένα γνωστό μέχρι σήμερα σχηματισμό του πρώιμου βουδισμού. Εντούτοις, αποδίδοντας στον Πύρωνα παρατεταμένη έκθεση σε ινδικά φιλοσοφικά ρεύματα και το γεγονός ότι οι ιδέες του είναι τόσο κοντά στη γνωσιολογική και σωτηριολογική σκοπιμότητα του Βουδισμού, ο τρόπος της σκέψης του αντιπροσωπεύει την πρώτη πιστοποίηση του πρώιμου βουδισμού σε ελληνικές πηγές.

3. Οι Σελευκίδες και οι Μώρια -Ελληνες

Η γέννηση του ιστορικού Βούδα Σακυαμούνη, ιδρυτή της παράδοσης γνωστής ως Βουδισμός, χρονολογείται κάπου στον 5^ο αιώνα π.Χ. Για μία μεγάλη περίοδο, η θρησκευτική του κίνηση δε φαίνεται να έχει εξαπλωθεί πέραν του μέσου Γάγγη, όπου και πέρασε το μεγαλύτερο μέρος της ζωής του. Έναν αιώνα αργότερα με τον σχηματισμό της αυτοκρατορίας των Μώρια (320-180π.Χ) και την απευθείας επαφή με τον ελληνικό πολιτισμό οι τοπικοί θεσμοί και η επαρχιώτικη δομή του βουδισμού φαίνεται να επέρχονται σε μία ριζική μεταμόρφωση. Ο πρώτος αυτοκράτορας της νεοσυσταθείσας Ινδικής αυτοκρατορίας των Μώρια ήταν ο Τσαντραγκούπτα Μώρια (*Σανδρόκοττος* στα ελληνικά κείμενα), σύγχρονος του Μ. Αλεξάνδρου. Στην νεανική του ηλικία έλαβε τη μόρφωσή του στα Τάξιλα, ένα από τα μεγαλύτερα μορφωτικά κέντρα στην Ινδία εκείνη την εποχή. Μολονότι ταπεινής καταγωγής, πέτυχε να συνενώσει τις δυνάμεις του στη Μάγκαντα (Magadha) και επίσης επέτυχε να εκθρονίσει τον Έλληνα ηγεμόνα στη ΒΔ. Ινδία. Έχει υπονοηθεί ότι ο Τσαντραγκούπτα σε νεαρή ηλικία, είχε στρατολογηθεί από τον Μ. Αλέξανδρο, αυτό βέβαια πριν ιδρύσει την αυτοκρατορία του. Οποιαδήποτε κι αν είναι η αλήθεια σε αυτήν την περίπτωση, δεν υπάρχει αμφιβολία ότι ο Τσαντραγκούπτα ήταν εξοικειωμένος με τους Έλληνες και ότι ενθάρρυνε την στενή σχέση με τους Σελευκίδες γείτονές του και κληρονόμους των πόλεων της κεντρικής Ασίας που ίδρυσε ο Μ. Αλέξανδρος. Συνομολόγησε μία συνθήκη ειρήνης με τον Σέλευκο τον 1^ο τον Νικάτωρα (358-281π.Χ) και την επισφράγισε με αντάλλαγμα το δικαίωμα της επιγαμίας και 500 ελέφαντες. Σύντομα μετά από την συνθήκη ο Μεγασθένης διορίστηκε πρεσβευτής στην αυλή των Μώρια αλλά και ομιλητής για τα συμφέροντα των Σελευκιδών και των ελληνικών κοινοτήτων που είχαν προσαρτηθεί στην αυτοκρατορία των Μώρια Έλληνες διπλωμάτες από τον ελληνικό κόσμο συνέχισαν να παραμένουν στην ινδική αυλή, αλλά δεν είναι γνωστό εάν ινδικές αποστολές είχαν σταλεί στις ελληνιστικές αυλές πριν τη βασιλεία του Αυτοκράτορα Ασόκα (268-233π.Χ), ο οποίος είχε γνωριστεί με τους Έλληνες μένοντας στο παλάτι του πατέρα του και ενώ υπηρετούσε ως αντιβασιλέας στα Τάξιλα, ευημερούσα ελληνική εγκατάσταση από τα χρόνια του Μ. Αλεξάνδρου.

Κατά την βασιλεία του, ο Ασόκα χρησιμοποίησε διάφορες επίσημες γλώσσες προερχόμενες από την

αραμαϊκή, δηλαδή βράχμι και καρόστι, και επίσης ελληνικά και αραμαϊκά σε δημόσιες οδηγίες ή έδικτα σκαλισμένα σε επεξεργασμένους βράχους ή πέτρινες στήλες. Όσον αφορά τις αρχικές οδηγίες που εκδόθηκαν το 258 π.Χ, ο Ασόκα ξεκαθαρίζει ότι έγινε ένας ένθερμος βουδιστής απόστολος για περισσότερο από δύο και ήμισυ χρόνια. Κατά το όγδοο έτος της βασιλείας του, δημόσια εξέφρασε την αποστροφή του για τη σφαγή στην Καλίνγκα και αποκήρυξε την αφαίρεση ζωής στα έμβια όντα.

4. Τα Ελληνικά Έδικτα του Αυτοκράτορα Ασόκα

Τα σπουδαιότερα έδικτα του Ασόκα στο βορειότερο Πακιστάν και στο ανατολικότερο Αφγανιστάν ήταν γραμμένα στην ελληνική και στην αραμαϊκή γλώσσα, εξαιτίας της υπεροχής και της σπουδαιότητας των ελληνικών και περσικών εγκαταστάσεων στην αυτοκρατορία των Μώρυα και της μεθορίου της. Η παρουσία των ελληνικών γραπτών είχε αναφερθεί από Ινδούς νωρίτερα του 6^{ου} αιώνα π.Χ και παρέμεινε σε χρήση κατά τη διάρκεια της βασιλείας των φίλο-ελληνικών Πάρθων, επίσης από τους βασιλείς Σάκες που χρησιμοποιούσαν την ελληνική στους τίτλους τους και στα νομίσματά τους, και των Κουσάν οι οποίοι χρησιμοποιούσαν την ελληνική παιδεία για την διοίκηση της αυτοκρατορίας τους και το ελληνικό αλφάβητο για να γράφουν την βακτριανή γλώσσα. Η εκλεπτυσμένη χρήση της ομιλούμενης και γραφόμενης ελληνικής γλώσσας (μικρά και κεφαλαία) έχει πιστοποιηθεί σε περγαμινές, κεραμικά κιούπια, βάζα και σε επιγραφές και αποδεικνύει ότι η ελληνική είχε υιοθετηθεί στην τάξη των μορφωμένων και λειτουργούσε σαν την γλώσσα της διοίκησης και του εμπορίου σε όλη την κεντρική Ασία.

Η Ελληνική απόδοση του τέλους του δωδέκατου εδίκτου και η αρχή δέκατου τρίτου εδίκτου, ανακαλύφθηκε το 1963 στην αρχαία Κανταχάρ που έχει μακρά ιστορία αποίκων. Έχει αναγνωριστεί ως η Αλεξάνδρεια της Αραχωσίας μετά την ανακάλυψη της πρώτης ελληνικής επιγραφής (προ-Ασόκα), σε έναν εξαίρετο τέμενο αφιερωμένο στη λατρεία του Μεγάλου Αλεξάνδρου, του ιδρυτή της. Στα τέλη του 4^{ου} αιώνα π.Χ. πέρασε από τους Σελευκίδες στον έλεγχο των Μώρυα, αλλά μόνο για να υπαχθεί στην ηγεμονία των Ελληνο-Βακτριανών στο δεύτερο ήμισυ του δεύτερου αιώνα. Δεν είναι διόλου απίθανο ότι κάποτε ένα δημόσιο κτίριο στην πόλη εστέγασε όλα τα δεκατέσσερα έδικτα του Ασόκα στην ελληνική γλώσσα, μία πρακτική η οποία είχε εφαρμοστεί και αλλού στην αυτοκρατορία των Μώρυα χρησιμοποιώντας βράχμι και καρόστι. Τα έδικτα 12 και 13 αποδεικνύουν τον υψηλό πολιτισμό των Ελλήνων της Βακτριανής, που μπορεί να συγκριθεί με άλλα ελληνικά κέντρα πολιτισμού. Μας πληροφορούν ότι στην αυτοκρατορία των Μώρυα γίνονταν συχνά συζητήσεις μεταξύ διαφόρων φιλοσοφικών σχολών ή θρησκευτικών διατριβών, μία πρακτική που ήταν συνηθισμένη μεταξύ των Ελλήνων φιλοσόφων. Αυτό που είναι ασύνηθες είναι ότι ένας παντοδύναμος ηγεμόνας όπως ο Ασόκα, έκανε δημόσια διακήρυξη για να καθοδηγήσει φιλοσόφους και καλόγερους να μην αντιμάχονται ο ένας το δόγμα του άλλου, αλλά να δέχονται και να μαθαίνουν ο ένας από τις διδασκαλίες του άλλου. Ενώ οι αρχές του ντάρμα (σανσκρ. *dharma* και στην γλώσσα πάλι *dhamma*), οι διδασκαλίες των Ιν-

δών, θα γίνονταν αποδεκτές από ανθρώπους ανήκοντες σε κάθε θρησκευτική αίρεση, η εντολή του Ασόκα για ανοχή προς τις άλλες θρησκευτικές πεποιθήσεις εμφανίζεται σαν μία προσπάθεια να διευκολύνει έμμεσα τη διάδοση του Βουδισμού και την ηθική παραίνεση προς ολόκληρη την αυτοκρατορία του και τα σύνορά της.

ΕΔΙΚΤΟ 12

[.εὐ] σέβεια καὶ ἐγκράτεια κατὰ πάσας τὰς διατριβάς ἐγκρατῆς δὲ μάλιστα ἐστὶν ὅς ἄγ γλώσης ἐγκρατῆς ἦι. Καὶ μῆτε ἑαυτοὺς ἐπα[ι]νῶσιν, μῆτε τῶν πέλας ψέγῳσιν περὶ μηδενός· κενὸν γάρ ἐστὶν· καὶ πειρᾶσθαι μᾶλλον τοὺς πέλας ἐπαινεῖν καὶ μὴ ψέγειν κατὰ πάντα τρόπον. Ταῦτα δὲ ποιοῦντες ἑαυτοὺς αὖξουσιν καὶ τοὺς πέλας ἀνακτῶνται· παραβαίνοντες δὲ ταῦτα ἀκλεέστεροί τε γίνονται καὶ τοῖς πέλας ἀπέχθονται. Οἱ δ' ἂν ἑαυτοὺς ἐπαινῶσιν, τοὺς δὲ πέλας ψέγῳσιν φιλοτιμότερον διαπράττονται, βουλόμενοι παρὰ τοὺς λοιποὺς ἐκλάμψαι, πολὺ δὲ μᾶλλον βλάπτου[σι] ἑαυτοὺς. Πρέπει δὲ ἀλλήλους θαυμάζειν καὶ τὰ ἀλλήλων διδάγματα παραδέχεσθαι[ι]. Ταῦτα δὲ ποιοῦντες πολυμαθέστεροι ἔσονται, παραδιδόντες ἀλλήλοις ὅσα ἕκαστος αὐτῶν ἐπίσταται. Καὶ τοῖς ταῦτα ἐπ[α]σκοῦσιν ταῦτα μὴ ὀκνεῖν λέγειν ἵνα δειαμείνωσιν διὰ παντὸς εὐσεβοῦντες.

... τήρηση της ευλάβειας (*dhamma*) και αυτοέλεγχος [θα έπρεπε να εφαρμόζονται] προς όλους τους φιλοσοφικούς προσανατολισμούς. Αυτός ο οποίος κατέχει τον αυτοέλεγχο, ελέγχει και τη γλώσσα του [φλυαρία]. Δε θα πρέπει ούτε να επαινούμε τους εαυτούς μας, ούτε να υποτιμούμε τους άλλους καθ' οιονδήποτε τρόπον, διότι είναι άσκοπο. Ακολουθώντας αυτό, βελτιώνουμε τους εαυτούς μας και κερδίζουμε [τον σεβασμό] των άλλων, παραβαίνοντας αυτό, θα είναι χωρίς [καλή] φήμη και θα τους απεχθάνονται οι άλλοι. Διότι με το να επαινούν τους εαυτούς και να υποβιβάζουν άλλους συμπεριφέρονται με μεγάλο ζήλο, θέλοντας να εντυπωσιάσουν τους άλλους, [αλλά στην πραγματικότητα] κάνουν μεγαλύτερο κακό στους εαυτούς τους. Διότι θα έπρεπε να αποδέχονται τους άλλους και τις διδασκαλίες τους. Εφαρμόζοντας αυτό, θα αποκτήσουν περισσότερη γνώση μοιραζόμενοι με τους άλλους αυτά τα οποία γνωρίζουν καλά. Και προς αυτούς που εφαρμόζουν [τα έδικτα] να μην κουράζονται να τους διδάσκουν [για τα παραπάνω], ώστε να παραμείνουν στην ευλάβεια για πάντα.

ΕΔΙΚΤΟ 13

Όγδῶμι ἔτει βασιλεύοντος Πιοδάσσου κατέστρεπται τήν Καλίγγην. Ἦγ ἐζωγρημένα καὶ ἐξηγμένα ἐκεῖθεν σωματῶν μυριάδες δεκαπέντε καὶ ἀναιρέθησαν ἄλλαι μυριάδες δέκα καὶ σχεδόν ἄλλοι τοσοῦτοι ἐτελεύτησαν. Ἀπ' ἐκείνου τοῦ χρόνου ἔλεος καὶ οἶκτος αὐτόν ἔλαβεν· καὶ βαρέως ἤνεγκεν δι' οὗ τρόπου ἐκέλευεν ἀπέχεσθαι τῶν ἐμψύχων σπουδῆν τε καὶ σύνταξιν πεποίηται περὶ εὐσεβείας. Καὶ τοῦτο ἔτι δυσχερέστερον ὑπέιληφε ὁ βασιλεύς· καὶ ὅσοι ἐκεῖ ὠϊκουν βραμεναι ἢ σραμεναι ἢ καὶ ἄλλοι τινὲς οἱ περὶ τὴν εὐσέβειαν διατρίβοντες, τοὺς ἐκεῖ οἰκοῦντας ἔδει τὰ τοῦ βασιλέως συμφέροντα νοεῖν, καὶ διδάσκαλον καὶ πατέρα καὶ μητέρα ἐπαισχύνεσθαι καὶ θαυμάζειν, φίλους καὶ ἐταίρους ἀγαπᾶν καὶ μὴ διαψεύδεσθαι, δούλοις καὶ μισθωτοῖς ὡς κουφότατα

χρᾶσθαι, τούτων ἐκεῖ τῶν τοιαῦτα διαπρασομένων ἕτι τις τέθνηκεν ἢ ἐξῆκται, καὶ τοῦτο ἔμ παραδρομῆι οἱ λοιποὶ ἠγεῖνται, ὃ δὲ [β]ασιλεὺς σφόδρα ἐπὶ τούτοις ἐδυσχέραινεν. Καὶ ὅτι ἐν τοῖς λοιποῖς ἔθνεσιν εἰσιν...

Τον ὄγδοο χρόνο της κυριαρχίας του Πιοδάσση [Ασόκα] κατέστρεψε την Καλίνγκα. Εκατόν πενήντα χιλιάδες άνθρωποι αιχμαλωτίστηκαν και οδηγήθηκαν στην εξορία και άλλες εκατό χιλιάδες εξαφανίστηκαν και σχεδόν ο ίδιος αριθμός ανθρώπων πέθαναν. Από εκείνη την εποχή και μετά συμπόνια και θλίψη τον κατέβαλαν και ήταν βαθιά λυπημένος για τους τρόπους [που είχε ενεργήσει]. Εν συνεχεία διέταξε να απέχουν από τα ζώοντα όντα [απέχεσθαι των εμψύχων] και χωρίς καθυστέρηση και με προσπάθεια καθίδρυσε την τήρηση της ευσέβειας και αυτό ήταν πολύ δύσκολο. Ο βασιλιάς επιπλέον θεώρησε ότι για αυτά τα ζώοντα όντα εκεί, τόσοι πολλοί Βραχμάνοι, Σραμάνοι, και άλλοι συζητούσαν [το *dhamma*], που θα έπρεπε να έχουν στο μυαλό τους και τι ενδιέφερε το βασιλιά. Οι δάσκαλοι, οι πατέρες και οι μητέρες, δε θα πρέπει να ντρέπονται για αυτούς, αλλά να τους θαυμάζουν και δεν πρέπει να εξαπατούν τους φίλους τους και συνεργάτες, ούτε να αποφεύγουν να ακούσουν τις ανάγκες των σκλάβων και των υπαλλήλων τους. Και όλοι αυτοί που ζουν κάτω από τέτοιες συνθήκες και εάν κάποιος από αυτούς πεθάνει ή εγκαταλειφθεί και αυτοί που είχαν την ευθύνη τους αγνόησαν αυτά [τα έδικτα], ο βασιλιάς θα έδειχνε τη δυσαρέσκεια του με βαρύ χέρι. Και όλα αυτά ίσχυαν και για τους άλλους λαούς...

Είναι εντυπωσιακό να διαβάζει κανείς γραμμένους ηθικούς κανόνες βουδιστικής έμπνευσης στα ελληνικά όπως και επίσης να λέγετε από μία πλήρη έκδοση του εδίκτου 13 ότι ο Ασόκα είχε στείλει διεθνείς αποστολές αποτελούμενες από «επιτρόπους του ντάρμα» (*mahāmātra*) στις μεγαλύτερες πόλεις προς τους Έλληνες ηγεμόνες στη Συρία, Αίγυπτο, Μακεδονία, Κυρήνη και Ήπειρο. Η κατάκτηση του ντάρμα είχε κερδηθεί επανειλημμένως από τον Ασόκα και στην αυτοκρατορία του και σε όλους τους γείτονές του, ακόμη και εκεί που ο Έλληνας βασιλιάς Αντίοχος ο 2^{ος} (Antiyoga) της Συρίας (261-246π.Χ) κυβερνούσε και πέρα από αυτήν σε τέσσερις βασιλείς που ονομάζονται Πτολεμαίος ο 2^{ος} (Tulamaya), Φιλάделφος της Αιγύπτου, 285-246 π.Χ, Αντίγονος (Antikini) Γονατάς της Μακεδονίας, 283-239 π.Χ. και Μάγκας (Magas) της Κυρήνης, και ο ονομαζόμενος Αλέξανδρος (Alikyashudala) της Ηπείρου, 274-240 π.Χ... κατά αυτόν τον τρόπο, εδώ, στην περιοχή του βασιλέως ανάμεσα στους Υονας (Ιωνες)...παντού (ο λαός) υπάκουε τις οδηγίες του Ασόκα για το ντάρμα. Τα έδικτα 5 και 9 αναγνωρίζουν τους Έλληνες ως υπηκόους αφοσιωμένους στο ντάρμα, ενώ στο έδικτο 13 δηλώνεται ότι δεν υπάρχει χώρα εκτός από τους Έλληνες, όπου το ινδικό σύστημα της κάστας δεν ισχύει.

Ανάμεσα στις επιγραφικές πηγές της Κανταχάρ, το 1957 βρέθηκε μία έλληνο-αραμαϊκή δίγλωσση επιγραφή γραμμένη πάνω σε ένα βράχο κατά μήκος του παλαιού δρόμου προς την αρχαία πόλη, της οποίας ακριβές πανομοιότυπο δεν έχει βρεθεί αλλού. Το ελληνικό μέρος της επιγραφής (14 γραμμές) δεν είναι μία δουλοπρεπής μετάφραση της Ινδικής εκδοχής του πρώτου διατάγματος του Ασόκα και διαφέρει σημαντικά από το αραμαϊκό μέρος. Η εξαιρετική χρήση της επικρατούσας ελληνιστικής γλώσσας και το λεξιλόγιο που χρησιμοποιείται, δείχνουν ότι ήταν προσαρμοσμένη στο μορφωτικό επίπεδο ενός ελληνικού ακροατηρίου.

Δέκα έτων πληρη[...ων βασιλεύς Πιοδάσσης ευσέβειαν έδειξεν τοῖς ανθρώποις, καὶ ἀπὸ τούτου εὐσεβεστέρους τοὺς ανθρώπους έποίησεν καὶ πάντα εὐθηνεῖ κατὰ πᾶσαν γῆν· καὶ ἀπέχεται βασιλεύς τῶν έμψύχων καὶ οἱ λοιποὶ δὲ ἄνθρωποι καὶ ὅσοι θηρευταὶ ἢ ἄλιεῖς βασιλέως πέπαννται θηρεύοντες· καὶ εἴ τινες ἀκρατεῖς πέπαννται τῆς ἀκρασίας κατὰ δύναμιν, καὶ ἐνήκοοι πατρὶ καὶ μητρὶ καὶ τῶν πρεσβυτέρων παρὰ τὰ πρότερον καὶ τοῦ λοιποῦ λῶιον καὶ ἄμεινον κατὰ πάντα ταῦτα ποιοῦντες διάξουσιν (vacat).

Η πάνω έκδοση μας πληροφορεῖ ὅτι 10 χρόνια μετὰ την χειροτονία του, ὁ Ἀσόκα, γνωστός ὡς «ὁ εὐσπλαχνος» (Piyadassi), ἐπέδειξε ευσέβεια (*dhamma*) πρὸς τοὺς ἀνθρώπους, με τὸ προσωπικό του παράδειγμα καὶ ἀπὸ ἐκείνη την ἐποχὴ καὶ μετὰ ἔκανε τοὺς ἀνθρώπους ευσεβέστερους καὶ κάθε τι πάνω στη γῆ ευτυχές. Ὁ βασιλιάς σταμάτησε νὰ παίρνει ζωές καὶ ἔτσι ἔκαναν καὶ οἱ ἄλλοι– ἐκεῖνοι που ἦσαν κυνηγοὶ καὶ ψαράδες παρομοίως σταμάτησαν νὰ παίρνουν ζωές καὶ ἐκεῖνοι που ἦσαν ἀκρατεῖς σταμάτησαν νὰ εἶναι ἀκρατεῖς, τὸ καλύτερον κατὰ τις δυνάμεις τοὺς, ὑπακούοντας τοὺς γονεῖς τοὺς καὶ τοὺς γεροντότερους.

5. Οἱ Ἕλληνες Βουδιστές Ἱεραπόστολοι καὶ ἄλλοι Φωτισμένοι

Με τὶς δημόσιες πρωτοβουλίες τοῦ Ἀσόκα, τὴ διηπειρωτικὴ ἐξάπλωση τοῦ ἐμπορίου καὶ τὶς χαρισματικὲς δραστηριότητες τῶν βουδιστῶν μοναχῶν, ὁ Βουδισμὸς διαδόθηκε σὲ ολόκληρὴν τὴν ἰνδικὴ ἐνδοχώρα καὶ πέρα ἀπὸ αὐτὴν στὰ νότια καὶ βόρεια σύνορά της, ὅπου οἱ Ἕλληνες ἦταν πολιτικά, μορφωτικά καὶ οικονομικά ἐξέχοντες. Οἱ Ἰνδοὶ βουδιστὲς υπερασπίστηκαν καὶ σχημάτισαν τὶς θρησκευτικὲς τοὺς ιδέες διὰ τῆς ἐπαφῆς τοὺς με ξένους καὶ με τὶς επικρατούσες θρησκευτικὲς παραδόσεις, ὅπως τὴ λατρεία ἐλληνικῶν θεοτήτων, τὸν Ζωροαστρισμὸ, τὸν Τζαϊνισμό καὶ τὸν Βραχμανισμό. Με τὸ πέρασμα τῶν αἰῶνων, οἱ Ἕλληνες (Yona) ἔβαλαν τὸν σπὸρο γιὰ τὴ δημιουργία μιᾶς ἐπιμορφωτικῆς ἀγορᾶς που ἀντανακλά ὄχι μόνον μίαν συγχώνευση θρησκειῶν καὶ πολιτισμῶν, ἀλλὰ τὸν εορτασμό τῆς νέο-ἀποκτηθείσας τοὺς πίστεως. Στὴν πραγματικότητα, τὰ ἐδίκατα τοῦ Ἀσόκα εἰσηγούνται ὀργανωμένους προσπάθειες νὰ διαδοθοῦν τὰ ἰνδικὰ ἡθῆ ἀνάμεσα στοὺς Ἕλληνες τῆς Ἀσίας καὶ ἡ ἐπιτυχία τέτοιων πρώιμων ἀποστολῶν ἔχουν ἐπίσης καταγραφεῖ στὶς μετέπειτα βουδιστικὲς πηγές καὶ χρονικὰ γραμμένα στὰ πάλι. Ἐδῶ διαβάζουμε ὅτι μερικοὶ Βουδιστὲς ἀπεσταλμένοι ἦταν Ἕλληνες μοναχοί. Στὶς ἴδιες ἱστορικὲς πηγές, μαθαίνουμε ὅτι ὁ γηραιὸς Μαχανταμαρακίτα (Mahadhammarakkhita) ἀναχώρησε με συνοδεία 30000 μοναχῶν ἀπὸ τὴν «πόλη τῶν Ἑλλήνων», τὴν «Alasanda» (μία ἀπὸ τὶς Ἀλεξάνδρειες τῆς δυτικῆς κεντρικῆς Ἀσίας) γιὰ νὰ παρευρεθεῖ στὰ ἐγκαίνια τῆς μεγάλης *στούπας* (βουδιστικὸ μνημεῖο) στὴν ἀρχαία πρωτεύουσα τῆς Σρι Λάνκα. Ὡς πρὸς τὴν υιοθέτηση τοῦ Βουδισμοῦ ἀνάμεσα στοὺς Ἰνδο-Ἕλληνες θὰ μπορούσαμε ἐν συντομίᾳ νὰ ἀναφερθοῦμε στὸν γνωστὸ προσηλυτισμὸ τοῦ Μενάνδρου (155-130π.Χ), τοῦ μεγαλύτερου ἀπὸ ὅλους τοὺς Ἰνδο-Ἕλληνες βασιλεῖς μιᾶς δυναστείας που κυριάρχησε πολὺ πέραν τοῦ Ἀφγανιστάν καὶ τοῦ Πακιστάν. Ἐπιγραφές που χρονικὰ τοποθετοῦνται πρὸς τὸ τέλος τῆς ἰνδο-ἐλληνικῆς κατοχῆς (ἢ ἀμέσως ἀργότερα), ὑποστηρίζουν τὴν ἀποψη ὅτι ἓνας ἀριθμὸς σημαντικῶν Ἑλλήνων ἀσπάστηκαν τὸν Βουδισμό. Μία ἐπιγραφή σὲ μίαν λειψανοθήκη-τεφροδόχο

που περιείχε βουδιστικά λείψανα στην κοιλάδα Σουάτ (Πακιστάν), αναφέρει ότι είχε τοποθετηθεί από έναν Έλληνα τοπικό κυβερνήτη, τον Μεριδάρχη Θεόδωρο. Μία άλλη επιγραφή στα Τάξιλα μνημονεύει την κατασκευή μίας *στούπας* από έναν Μεριδάρχη του οποίου το όνομα είναι δυσανάγνωστο. Αυτές οι μαρτυρίες στηρίζουν μία επανεξέταση της στενής σχέσης μεταξύ Ελλήνων και βουδιστών με αποτέλεσμα, μεταξύ άλλων, την υιοθέτηση του ελληνικού ημερολογίου από αρκετούς βουδιστές.

6. Συμπέρασμα : Η Συμβολή των Πολιτισμών

Με την κατάρρευση της ηγεμονίας των έλληνο-βακτριανών το 125 π.Χ, η κινητοποίηση των Ελλήνων της Βακτριανής προς την Ινδία ευνόησε επαφές με τις καθιερωμένες βουδιστικές κοινότητες και εισήγαγε νέες εμπορικές διαστάσεις αλληλοεξάρτησης μεταξύ των ελληνικών και μη ελληνικών πληθυσμών. Όταν τελικά οι Έλληνες της περιοχής έχασαν τη δύναμή τους, αυτό δεν επηρέασε τον ελληνιστικό πολιτισμό ο οποίος συνέχισε να εξασκεί την επιρροή του στην Ασία για αρκετούς αιώνες. Για παράδειγμα, η κατασκευή αγαλμάτων με πυρίμαχο πυλό ή στόκο και την υποστήριξη ξύλινων πλαισίων (ράβδοι οδηγοί για τα χέρια), ήταν ένας μεγάλος νεωτερισμός των Ελλήνων καλλιτεχνών της Βακτριανής που άφησε το μακροχρόνιο αποτύπωμά του στη βουδιστική τέχνη. Η κληρονομιά του Αλεξάνδρου βρίσκει έκφραση στα ασυνήθιστα έλληνο-βουδιστικά γλυπτά της Γανδάρας, που από τον καιρό των Κουσάν έχουν όλα επικρατέστερο βουδιστικό χαρακτήρα. Η μορφή του Βούδα ως Απόλλωνα του Belvedere, μολονότι είναι «μία ανάμεσα σε αναρίθμητες γνωστές μορφές, είναι χωρίς αμφιβολία η παλαιότερη που χρησίμευσε σαν υπόδειγμα για τις άλλες», ενώ η αξιοπρόσεκτη γυμνότητα στα γλυπτά των Τζαϊνιστών ίσως είχαν σαν υπόδειγμα κάποια Απολλώνεια αρχέτυπα. Κατά τους πρώτους αιώνες της χιλιετίας, η έλληνο-βουδιστική Γανδαρινή τέχνη περιελάμβανε ινδικά και ελληνιστικά στοιχεία. Αυτό είναι διακριτό στα αγάλματα των *μποτισάττβας* (βούδες εν γίγνεσθαι) που ήσαν διακοσμημένα με βασιλικά κοσμήματα και φυλαχτά, η *contrapposto* όρθια στάση με έμφαση στις πτυχώσεις των φορεμάτων και η πληθώρα Διονυσιακών θεμάτων. Εντούτοις, θα πρέπει να έχουμε υπ' όψιν μας ότι η έλληνο-βουδιστική τέχνη δεν εμφανίστηκε ξαφνικά, αλλά αναδύθηκε σαν υποπροϊόν μίας συνεχούς ανταλλαγής υλικών, γλωσσικών και πολιτιστικών εξειδικεύσεων ανάμεσα σε Ινδο-Έλληνες, Ινδούς και Πέρσες και ενώ οι Έλληνες της Βακτριανής μπορεί να είχαν προσελκύσει πολλούς στο Βουδισμό, θα υπήρχε ανάμεσα σε αυτούς ένας σημαντικός αριθμός Βουδιστών ανάμεσα στους Έλληνες δωρητές και εξελληνισμένους διανοούμενους και καλλιτέχνες.

Παρά τις ευδιάκριτες ομοιότητες, καμιά περίπτωση δεν αποτελεί το υπόδειγμα για τις άλλες, ενώ η καινοφανής φυσιογνωμία και η εκπληκτική έκφραση της έλληνο-βουδιστικής τέχνης προφανώς δε θα ήταν δυνατή χωρίς την συμβολή δύο εξίσου σημαντικών παραδόσεων. Η επεξεργασμένη απεικόνιση ελληνιστικών θεμάτων στη βουδιστική τέχνη δεν είναι πιθανό να αποτελεί το απρόσωπο αποτέλεσμα μισθωμένων Ελλήνων καλλιτεχνών στους οποίους θα έπρεπε να είχε ζητηθεί από τους εργοδότες τους να εμμείνουν περισσότερο

σε θέματα βουδιστικής παράδοσης. Στα ανάγλυφα της Γανδάρας, υπάρχει ένα όργιο στολισμού με ελαφρά στιγμιότυπα Διονυσιακού ανταγωνισμού που δεν συμβαδίζουν με την απάρνηση του πρώιμου Βουδισμού των Σράβακα (Σανσκρ. *Śrāvaka*, ακροατές ή μαθητές του Βούδα). Ενώ η προσωπογραφία του ιστορικού Σακουαμούνι που παριστά την γέννησή του από το πλευρό της μητέρας του, ένα δημοφιλές θέμα στη Γανδαρινή τέχνη, φαίνεται να έχει οπτική προσαρμογή με τη γέννηση του Διόνυσου από τον γλουτό του Δία.

Οφείλουμε να παρατηρήσουμε ότι οι αλληλεπιδράσεις μεταξύ πολιτισμών δεν απαιτούν αυστηρά συμμετρικές διεργασίες μεταξύ ανεξάρτητων οντοτήτων. Ο ελληνιστικός Βουδισμός δεν είναι μία αυτονόητη ενότητα, αλλά το παράπλευρο αποτέλεσμα μίας αναδημιουργίας οριζόντων, ούτε αποκλειστικά Ινδικών, ούτε μόνο Ελληνικών. Η μετάδοση ιδεών και πρακτικών διαμέσου ιστορικών περιόδων και εννοιολογικών πεδίων, επέφερε μεταλλάξεις και στην πηγή και στους στόχους του πολιτισμού. Αναμφισβήτητα, καινοτομίες συμβαίνουν όταν οι εκφράσεις μιας παράδοσης αναδομούνται οργανικά σύμφωνα με την εσωτερική λογική κάποιας άλλης, ένα γεγονός που δίνει ώθηση στην ανάπτυξη χωρίς να απαιτείται η εκχώρηση παραδοχής ξένων στοιχείων, ούτε η ριζική απομάκρυνση από τα παραδοσιακά μοντέλα αντιπροσώπευσης, αλλά η επανεξέταση της αντίληψης των δυνατοτήτων που αναδύονται από ένα πολιτισμικό περιβάλλον που βασικά κάνει την συγχώνευση δυνατή. Ο Βουδισμός αναδύθηκε από το Ινδικό του κουκούλι, αφού συναντήθηκε με την κοσμοπολίτικη ελληνική παιδεία των Μακεδόνων, οι οποίοι ήταν ανοικτοί σε ξένες παραδόσεις και λατρείες και θεωρούσαν, όμοια με τους βουδιστές, τον θάνατο ως ένα πέρασμα σε μία μετέπειτα ζωή. Και σαν τους βουδιστές κατασκεύαζαν ταφικά μνημεία αντί για ναούς και θεοποιούσαν τους ηγεμόνες τους. Υπήρχαν πολλές θεότητες που είχαν ιδιαίτερη σημασία για τους Μακεδόνες οι οποίοι έβρισκαν τις αντίστοιχες στο λατρευτικό πάνθεον της Μαχαγιάνα παράδοσης του Βουδισμού. Είναι χρήσιμο να μελετήσουμε πως ο ελληνιστικός διεθνισμός και πολυθεϊσμός συνείσφερε στην εξάπλωση της διεθνοποίησης και της έκφρασης της θεολογίας των βουδιστικών παραδόσεων στο βορρά, σχηματίζοντας ένα πάνθεον από εξελληνισμένους μορφολογικά βούδες και *μποτισάττβας*, οι οποίοι, όπως οι ολύμπιοι θεοί και ημίθεοι, είχαν τις δικές τους μυθικές ιστορίες και επεδείκνυαν διακριτούς πνευματικούς δείκτες και φυσικά γνωρίσματα. Στην συζήτησή μας προσδιορίσαμε την οικονομική αλληλεξάρτηση, την γεωγραφική γειτνίαση και τους κοινωνικό-πολιτικούς παράγοντες, ως κύριους παρεμβατικούς λόγους για την σχηματοποίηση του Βουδισμού στην ελληνιστική Άπω Ανατολή. Επιπλέον, έχουμε με σαφήνεια υποστηρίξει ότι οι διαπολιτισμικές συναντήσεις μεταξύ Ινδο-Ελλήνων και βουδιστών ήταν το αποτέλεσμα μίας αβίαστης και ασύμμετρης οικειοποίησης γνώσεων που έδωσε τη θέση της σε νέα υποδείγματα ερμηνείας κατά ιστορικούς καιρούς. Με τον όρο «αβίαστη» αναγνωρίζουμε ότι και οι δύο κοινότητες είχαν επιδοθεί, υπό διαφορετικές ευκαιρίες και με εναλλασσόμενη πυκνότητα, σε ανοικτή επίδειξη πολιτισμικής υπεροχής και εφάρμοσαν τρόπους αντίστασης καθορίζοντας το διαφορετικό ως βαρβαρικό ή ξένο (*mleccha*). Εν τούτοις δεν υπάρχουν μαρτυρίες για θρησκευτικές διαμάχες και πιέσεις που να υποκινήθηκαν από τους Ινδο-Ελληνες και τους βουδιστές ιεραπόστολους. Αντιθέτως διακρίνουμε περιστάσεις πολιτισμικού προσηλυτισμού με εθελούσια συναναστροφή διευκολυνόμενη από το εμπόριο. Δεν υπάρχει λόγος να προβάλλουμε τη Ρωμαϊκή επίδραση ως καθοριστική στη δημιουργία της έλ-

ληνο-βουδιστικής τέχνης, εκτός από μία αίσθηση ανανέωσης και αναζωογόνησης τάσεων που προϋπήρχαν. Και τελικά, το είδος των ανταλλαγών που συνέβησαν μεταξύ Ελλήνων και βουδιστών ήταν ασύμμετρο υπό την έννοια ότι ούτε ο πολιτισμικός προσηλυτισμός, ούτε οι επιδράσεις των συνειδητών ή ασυνείδητων ενεργειών τους διανέμονται ισόποσα ή ισόνομα στον ιδεολογικό και υλιστικό πολιτισμό που επικράτησε. Εξάλλου, η κοινότυπη πραγματικότητα δύο ή περισσότερων λαών που μοιράζονται και δανείζονται πρακτικές, ιδέες και έθιμα, δεν είναι αυτό που αμφισβητείται. Μάλλον είναι η συνέπεια της διαστρωμάτωσης μίας διαπολιτισμικής λειτουργίας που στην αντίληψή μας έχει επίπτωση στον σχηματισμό, στην μετάδοση και στην έκφραση της θρησκευτικής γνώσης σε διαφορετικές περιοχές και εποχές μεταξύ Ανατολής και Δύσης, Δύσης και Ανατολής.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Adams, J.N., Janse, M. and Swain, S. *Bilingualism in Ancient Society: Language Contact and the Written Text*. Oxford: Oxford University Press, 2002.
- Arrian. *Anabasis of Alexander*. E. Iliff Robson: Loeb Classical Library, 1967.
- Βασιλειάδης, Δημήτριος Θ. "Greeks and Buddhism: Historical Contacts in the Development of a Universal Religion." *The Eastern Buddhist* 36, nos. 1-2 (2004): 134-183
- Bechert, Heinz. *When Did the Buddha Live? The Controversy on the Dating of the Historical Buddha*. Delhi: Sri Satguru Publications, 1995.
- Βελισσαρόπουλος, Δημήτρης. *Έλληνες και Ινδοί - Η Συνάντηση δύο Κόσμων*. Δύο Τόμοι. Αθήνα: Εκδόσεις Εστίας, 1990.
- Bernard, Paul, Georges-Jean Pinault and Georges Rougemont. "Deux nouvelles inscriptions grecques de l'Asie centrale." *Journal des savants* (2004): 229-332.
- Bernard, Paul. "The Greek Colony at Ai Khanum and Hellenism in Central Asia." In *Afghanistan: Crossroads of the Ancient World*, 81-130. London: British Museum Press, 2011.
- _____. "The Greek Kingdoms of Central Asia." In *History of Civilizations of Central Asia*, Vol. II, edited by János Harmatta, pp. 99-131. Paris: Unesco Publications, 1994.
- Bett, Richard. *Pyrrho: His Antecedents and his Legacy*. Oxford: Oxford University Press, 2000.
- Bivar, Adrian David H. "The Indus Lands." In *Persia, Greece and the Western Mediterranean C. 525 to 479 B.C.* edited by John Boardman, et al. Cambridge: Cambridge University Press, 1988.
- Bopearachchi, Osmund. "Contributions of Greeks to the Art and Culture of Bactria and India: New Archeological Evidence." *Indian Historical Review* 32:1 (2005): 103-125.
- _____. *Monnaies gréco-bactriennes et indo-grecques: Catalogue raisonné*. Paris: Bibliothèque nationale, 1991.
- Buddhagosa. *The Visuddhi-magga of Buddhagosa*. Ed. C.A.F. Rhys Davids. Pali Text Society. London: Routledge and K. Paul, 1975.
- Canali De Rossi, F. *Iscrizioni dello Estremo Oriente Greco: Un Repertorio*. Inschriften Griechischer Städte aus Kleinasien 65. Bonn: Dr. Rudolf Habelt, 2004.
- Carratelli, G. P. and G. Garbini. *A Bilingual Graeco-Aramaic Edict by Asoka. The First Greek Inscription Discovered in Afghanistan*. Serie Orientale Roma, XXIX. Roma: Istituto Italiano per il Medio ed Estremo Oriente, 1964.
- Christesen, Paul and Sarah Murray. "Macedonian Religion." In *A Companion to Ancient Macedonia*, edited by Joseph Roisman et al, pp. 428-445. Oxford: Willey-Blackwell, 2010.
- Davids, Rhys. *The Questions of King Milinda*. Sacred Books of the East 35 and 36. New York: Dover, 1963.
- Δεσποτόπουλος, Αλέξανδρος και λοιποί. "Μέγας Αλέξανδρος / Ελληνιστικοί Χρόνοι". Στην Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Τόμ. IV, έκδοση από Γεώργιο Χριστόπουλο και Ιωάννη Μπαστία, σελ. 1-567. Εταιρεία Ιστορικών Εκδόσεων: Εκδοτική Αθηνών
- Δήμου, Νίκος. *Ο Έλληνας Βούδας*. Εκδόσεις Πατάκη, 1984.

- Dietz, Siglinde. "Buddhism in Gandhāra." In *The Spread of Buddhism*, edited by Ann Heirman and Stephan Peter Bumbacher, pp. 49-166. Leiden: Brill, 2007.
- Diogenes Laertius. *Lives of Eminent Philosophers*. Volume II. Cambridge, MA: Loeb Classical Library, 2000.
- Evelyn-White, Hugh G. *The Homeric Hymns and Homeric*. Cambridge: Harvard University Press, 1914.
- Falk, Harry. *Asokan Sites and Artefacts: A Source-Book with Bibliography*. Mainz am Rhein: Verlag Philipp von Zabern, 2006.
- Flintoff, Everard. "Pyrrho and India." *Phronesis* 25, no. 1 (1980): 88-108.
- Geiger, Wilhelm, and Mabel Haynes Bode. *The Mahāvamsa or the Great Chronicle of Ceylon*. London: Pali Text Society, Oxford University Press, 1912.
- Gethin, Rupert. "He who see Dhamma sees Dhammas: Dhamma in Early Buddhism." *Journal of Indian Philosophy* 32, (2004): 513-542.
- Gosh, Suchandra. "Understanding Transitions at the Crossroads of Asia: c. Mid Second Century B.C.E. to c. Third Century C.E." *Studies in History* 23, no. 2 (2007): 289-310.
- Gutzwiller, Kathrine. *The new Posidippus: a Hellenistic poetry book*. Oxford: Oxford University Press, 2005.
- Hall, Jonathan M. *Ethnic Identity in Greek Antiquity*. Cambridge: Cambridge University Press, 1997.
- Harmatta, János. "Languages and Scripts in Graeco-Bactria and the Saka kingdoms." In *History of Civilizations of Central Asia*, Vol. II, edited by János Harmatta, pp. 191-208. Paris: Unesco Publications, 1994.
- Hazra, Kanai Lal. *Buddhism in India: A Historical Survey*. Delhi: Buddhist World Press, 2009.
- Hultsch, Eugene. *Inscriptions of Asoka*. Corpus Inscriptionum Indicarum I, Oxford: Clarendon Press, 1925.
- Humbach, Helmut. "Two inscriptions in Graeco-Bactrian Cursive Script from Afghanistan." *East and West* 17, nos. 1-2 (1967): 25-26.
- Irwin, John. "The Heliodorus Pillar at Besnagar." *Purātattva*, Bulletin of the Indian Archaeological Society, no. 8 (1978): 166-176.
- Kuzminski, Adrian. *Pyrrhonism: How the Ancient Greeks Reinvented Buddhism*. Lanham: Lexington Books, 2008.
- _____. "Pyrrhonism and the Mādhyamaka." *Philosophy East and West* 57, no. 4 (2007): 482-511.
- Lahiri, Amarendra Nath. *Corpus of Indo-Greek Coins*. Calcutta : Poddar-Publications, 1965.
- Lamotte, Étienne. *Histoire du bouddhisme indien: des origines à l'ère Śaka*. Louvain: Publications Universitaires [et] Institut Orientaliste, 1958.
- Lerner, Jeffrey. "The Ai Khanoum Philosophical Papyrus." *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*, Bd. 142 (2003): 45-51.
- LeValley, Paul. "Naked Philosopher-Ascetics: Some Observations on the Shramana Religious Spectrum." *Sophia* 39, no. 2, (2000): 143-158.
- Long, Anthony and D. N. Sedley. *The Hellenistic Philosophers*, vol. 1. Cambridge: Cambridge University Press, 1987.
- Mairs, Rachel. *The Archaeology of the Hellenistic Far East: A Survey. Bactria, Central Asia and the Indo-Iranian Borderlands, c. 300 BC - AD 100*. Oxford: British Archaeological Reports International Series, 2011.
- _____. "Greek identity and the settler community in Hellenistic Bactria and Arachosia." *Migrations and Identities* 1, no. 1 (2008): 19-43.
- Marshall, John. *A Guide to Taxila*. Cambridge: Cambridge University Press, 1960.
- McCrinkle, John, W. *The Christian Topography of Cosmas, an Egyptian Monk, Translated from the Greek, and Edited with Notes and Introduction*. New York: Cambridge University Press, 2010 (1897).
- _____. *The Invasion of India by Alexander the Great as described by Arrian, Q. Curtius, Diodorus, Plutarch and Justin*. New York: AMS Press 2004 (1896).
- McEvelley, Thomas. *The Shape of Ancient Thought: Comparative Studies in Greek and Indian Philosophies*. New York: Allworth Press, 2002.
- Melikian-Chirvani, A.S. "The Buddhist ritual in the literature of early Islamic Iran." *South Asian Archaeology, Proceedings of the Sixth International Conference of the Association of South Asian Archaeologists in Western Europe*, edited by Bridget Allchin, pp. 272-279. Cambridge: Cambridge University Press, 1984.

- Millar, Fergus. "Looking East from the Classical World: Colonialism, Culture, and Trade from Alexander the Great to Shapur I." *The International History Review* 20, No. 3:(1998): 507-531.
- Μπουσδούκης Απόστολος. "Οι Πόλεις των Διαδόχων του Μ.Αλεξάνδρου στην Εγγύς και τη Μέση Ανατολή." *Ο Ελληνιστικός Πολιτισμός στην Ανατολή* (Conference Proceedings edited by Ποτίτσα Γρηγοράκου), σελ. 40-44. Αθήνα: Πολιτιστικός όμιλος Παλμύρα, 2009.
- Ñāṇamoli, Bhikkhu and Bhikkhu Bodhi. *The Middle Length Discourses of the Buddha: a Translation of the Majjhima Nikāya*. Massachusetts: Wisdom Publications, 1995.
- Narain, A.K. "On Some Greek Inscriptions from Ai-Khanum." *Annali* Vol. 47 (Institute Universitario Orientale) Naples, (1987): 269-293.
- _____. "The Greeks of Bactria and India." In *The Cambridge Ancient History*, Vol. VIII, Cambridge University Press, pp. 388-421.
- Norman, K. R. "Notes on the Greek Version of Aśoka's Twelfth and Thirteenth Rock Edicts." In *A Half-Century of Irano-Indian Studies*, (1972): 111-118.
- Οικονομίδης, Αλ. Ν. "The [τέμενος] of Alexander the Great at Alexandria in Arachosia (Old Kandahar)." Priaulx, De Beauvoir Osmond. "The Indian Travels of Apollonius of Tyana." *The Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland* 17, (1860): 70-105.
- Pugachenkova, G.A., S.R. Dar, R.C. Sharma and M.A. Joyenda. "Kushan Art." In *History of Civilizations of Central Asia*, Vol. II, edited by János Harmatta, pp.331-395. Paris: Unesco Publications, 1994.
- Reger, Gary. "Hellenistic Greece and Western Asia Minor." In *The Cambridge History of the Greco-Roman World*, Vol. 1, edited by Walter Scheidel, et al. pp. 460-483. Cambridge: Cambridge University Press, 2007.
- Rostovtzeff, Mikhail, *The Social and Economic History of the Hellenistic World*, Vol.1-3. Oxford: Clarendon Press, 1941.
- Scott, David A. "The Iranian Face of Buddhism." *East and West* 40, (1990):43-77.
- _____. "Buddhist Attitudes to Hellenism: A Review of the Issue." *Study in Religion/Sciences Religieuses* 15, no. 4 (1986):433-441.
- Seldeslachts, Erik. "Greece: The Final Frontier? The Westward Spread of Buddhism." In *The Spread of Buddhism*, edited by Ann Heirman and Stephan Peter Bumbacher, pp. 131-166. Leiden: Brill, 2007.
- Sick, David H. "When Socrates met the Buddha: Greek and Indian Dialectic in Hellenistic Bactria and India." *Journal of the Royal Asiatic Society* 3, no. 17 (2007): 253-278.
- Snell, Bruno. *Scenes from Greek Drama*. Berkeley: University of California Press, 1964.
- Stoneman, Richard. "Naked Philosophers: The Brahmins in the Alexander Historians and the Alexander Romance." *The Journal of Hellenic Studies* 115, (1995): 99-114.
- Stoye, Martina. "The Deva with the Swaddling Cloth: On the Western origins of Gandhāran Birth Iconography and their Implications for the Textual History of the Buddhist Saviour's Nativity." In *Religion and Art: New Issues in Indian Iconography and Iconology*, Volume I of the proceedings of the 18th conference of the European Association of South Asian Archaeologists, edited by C. Bautze-Picron, 1-35. London: The British Academy, 2008.
- Tarn, W. W. "Notes on Hellenism in Bactria and India." *The Journal of Hellenic Studies* 22, (1902): 268-293.
- Thapar, Romila. "Ashoka and Buddhism." *Past and Present* 18, (1960): 43-51.
- Van der Spek, Robertus J. "The Hellenistic Near East," In *The Cambridge History of the Greco-Roman World*, Vol. 1, edited by Walter Scheidel, et al. pp. 409-433. Cambridge: Cambridge University Press, 2007.
- Χαλκιάς, Γεώργιος Τ. "The Enlightened Sovereign: Buddhism and Kingship in India and Tibet." In *A Companion to Buddhist Philosophy*, edited by Steven Emmanuel. Oxford: Willey-Blackwell, forthcoming 2012.
- _____. "The Muslim Queens of the Himalayas: Princess Exchange in Ladakh and Baltistan." In *Islam-Tibet: Interactions along the Musk Routes*, eds. Anna Akasoy et al. Ashgate Publications, 2011, 231-252.
- Warder, A.K. *Indian Buddhism*. Delhi: Motilal Banarsidass, 1970.
- Webb, Russell. "The Early Spread and Influence of Buddhism in Western Asia," *Buddhist Studies Review* 10, no. 1 (1993): 57-82
- Woodcock, George. *The Greeks in India*, London: Faber & Faber, 1996.